

A gazdasági beszámítás elmélete.

Werner *Sombart* a modern kapitalizmus történetéről szóló nagy munkájának most megjelent III/1. kötetében¹ több helyütt foglalkozik a tiszta elmélet kérdéseivel néhány mondatban, néhány kategorikus megállapításban. Az a nagy tekintély és tisztelet, amely *Sombartot* mint gazdaságtörténészt joggal övezi, könnyen átszarmazik az ilyen odavetett megjegyzésekre, holott kétségtelen, hogy elméleti kérdéseket így mellesleg komolyan elintézni nem lehet és elvi vitákat pusztán a tekintély jogcímén eldönteni nem illik. Azért igen komoly veszélyt és igen sajnálatos eltévelyedést látunk abban, hogy *Sombart* ezekre az elméleti kilengésekre elragadtatta magát és szükségesnek tartunk óva inteni minden olvasót, hogy *Sombart* elméleti igényű kijelentéseit a legnagyobb tartózkodással és fenntartással fogadja.

Azok közé az elméletileg fontos nagy kérdések közé, amelyeket *Sombart* hirtelenében elintéz, tartozik a gazdasági beszámítás elmélete is, a határhaszonelmélet fájának ez a szép terebélyű mellékhajtása.

Sombart a gazdasági beszámítás elméletével két helyen foglalkozik, a 128. és 140. oldalon. Az előbbi csak irodalmi átnézet és csak annyiban bír a mi szempontunkból jelentőséggel, hogy eszerint *Oppenheimer* lenne elsősorban az, aki a beszámítási elméletet „bündig widerlegt“, vagyis végérvényesen megcáfolta volna. *Sombartnak* magának ellenérveit a 140. oldalon találjuk. Itt azt mondja, hogy a beszámítási elmélet „grundsätzlich verfehlt“ és ideje volna, hogy ez elmélet próbálkozásai véget érjenek: „Sie... sollten nicht länger in wissenschaftlichen Traktaten ihr Wesen treiben“. Hibásnak tartja *Sombart* a beszámítási elméletet azért, mert egy *egészben* sem lehetséges az összeműködő elemek hatási hányadát különválasztani, miután ez elemek egymástól nem izolálhatók és izolálva megszűnnek ugyanazoknak lenni, amire azonban már a gyakorlati beszámítás pusztá *ténye* is elég cáfolattal szolgál.

¹ Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus. Erster Halbband. 1927. A beszámítási elmületről: S. 128, 140.

Miután *Sombart* mint nagy elintézőre, *Oppenheimerre* hivatkozunk, nem kerülhetjük el, hogy utóbbinak okoskodására is ne vessünk egy rövid pillantást. *Oppenheimernek Sombartnál* idézett munkájában² elsősorban is a 114. oldalnak kell szemünkbe tűnnie, mely szerint *Oppenheimernek* egyenesen nem is szándéka, hogy a beszámítási elmélet fölött bírálatot mondjon: „Ich habe nicht die Absicht, auch nur die allgemeineren Grundlagen der Zurechnungslehre kritisch anzugreifen“. Annál nagyobb tehát az *Oppenheimer* érdeme, ha mégis sikerült volna neki a beszámítási elméletet *Sombart* szerint: „bündig widerlegen“. Ami kifogást *Oppenheimer* előhoz, az valóban nem is terjed ki többre, mint néhány odavetett megjegyzésre. Így kifogásolja a beszámítási elmélet bonyolultságát, mellyel szemben az ő megoldása (már tudniillik nem a beszámítási, hanem a jövedelemmegosztási problémára) sokkal elegánsabb, egyszerűbb és teljesebb. Azt állítja továbbá, hogy a beszámítási elmélet fogalmairól világos, határozott képet nem tudott szerezni és ezek után megállapítja, hogy tehát az elmélet fogalmai határozatlanok. Végül azt mondja, hogy a beszámítási elmélet szerint minden termelési tényezőnek azt kell beszámítani, ami neki a hozadékfelosztásban kijut, ellenben arra az elmélet nem tud feleletet adni, hogy mennyi az, amennyi mindegyiket megilleti. De mit mondjunk ethizálásnak a gazdasági elmélkedésben, ha nem *Oppenheimernek* azt az igényét, amit itt a beszámítási elmélettel szemben támaszt? Ugyanilyen ethizálás, illetve az ethizálásnak a beszámítási elméletnél való inszINUÁLÁSA, amikor *Sombart* azt állítja, hogy a beszámítási elmélet, amikor csak a tényleges helyzetet deríti fel, azt egyben igazolja is és ennél fogva a beszámítási elmélet törekvéseiről „apologetische Absichten“, a fennálló gazdasági rend védelmére irányuló szándékokat tételez fel.

Oppenheimer jövedelemmegosztási elméletet ad a beszámítási elmélettel való megalapozás *nélkül*, miután utóbbit nélkülözhetőnek tartja. De mindaddig, amíg a beszámítási elméletet kritikailag el nem intézte, jogosult az a felfogás, hogy nem egy *felesleges* alapot hagyott el, hanem a szükséges alapja *hiányzik*. Jövedelemmegosztási elmélete, mely a föld „monopóliumán“ és a „kizsákmányolás“ elvén nyugszik, végig problematikus, eredményei pártpolitikai egyoldalúságra mutatnak s ezek a vádak mindaddig *általánosságban is* helytállóak, míg *Oppenheimer* okfejtése a beszámítási elméletben egy *elintézetlen kérdést* hagyott maga mögött.

Amennyire tehát nem fogadható el a beszámítási elmélet megdöntésének az a néhány odavetett mondat, amelyet *Sombart-*

² Wert und Kapitalprofit. 2. Aufl. 1922. S. 113—116.

nál találunk, annyira nem döntő az *Oppenheimerre* való hivatkozás sem.

Már sokkal részletesebb és behatóbb bírálatot alkalmazott a beszámítási elméletre *Liefmann* és tanítványa, *Mohrmann*. Velük szemben azonban abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az ő bírálatuk ellenbírálatának sem vagyunk híjával, amelyet *Carl Landauer* finom elemzésekben gazdag, szép könyvében³ találunk meg. Csak két gondolatot tartunk ebből a vitából elég lényegesnek ahhoz, hogy ebben a rövid okfejtésben helyet juttathassunk neki. Ez a két gondolat *Liefmann* két ellenérve,⁴ amelyek közül az egyik szerint csak *technikai* beszámítás volna lehetséges, míg a másik szerint a beszámítás csak a *gyakorlati* élet eljárása volna, nem pedig az elmélet tárgya. Ez az utóbbi ugyanis rámutat arra, hogy az elmélet álláspontjától függetlenül a gazdasági élet a beszámítást mindennap és mindenütt alkalmazza, tehát az nem pusztán elméleti fikció. Ha pedig a technikai beszámítás mint elmélet lehetséges, beláthatatlan, hogy miért ne volna lehetséges a gazdasági beszámítás elmélete is, mikor a mindennapi élet beszámítása mégis csak gazdasági jellegű.

Az előrebocsátottak a rendelkezésre álló térhez képest elegendőknek látszanak annak igazolására, hogy nem jogosulatlan a gazdasági beszámítás tudományos elméletéről beszélnünk. Miben áll ez az elmélet? A legjobb meghatározás a *Landaueré*, mely szerint a beszámítás elmélete a komplementáris javak és pedig elsősorban a termelésben komplementáris javak értékelmélete. A határhaszonelmélet beszámítási elvei azon alapszanak, hogy a javak értéke a javaknak *Menger*-féle rendjében való elhelyezkedésüktől függ s a termelési javak azoktól a fogyasztási javaktól nyerik értéküket, amelyek belőlük előállíthatók. Mivel a fogyasztási javak előállításához több (komplementáris) termelési jószág együttműködése szükséges, a fogyasztási javak értékét több termelési jószág közt kell felosztani: ez a felosztás a beszámítási elmélet feladata. *Clark* kitűnő munkájában⁵ különválasztja a *funkcionális* megosztást (*functional distribution*) a *perszonális* megosztástól (*personal distribution*). Az előbbi a (termelési eszközök közt való értékmegosztás) tartozik tulajdonképpen a beszámítási elméletbe. A perszonális megosztás már nem más, mint a jövedelemmegosztás folyamata. *Clark* sikerült megkülönböztetése szerint világos az is, hogy a funkcionális megosztás a perszonális megosztás alapja, de az utóbbinak eredményei az előbbiétől lényegesen el is térhet-

³ Grundprobleme der funktionellen Verteilung des wirtschaftlichen Güterwertes. 1923.

⁴ Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. 1. Aufl. 1917. S. 517—532.

⁵ The Distribution of Wealth. 3d ed. 1908. pp. 5—8.

nek. Amikor tehát *Oppenheimer* csak a jövedelemmegosztás folyamatára egyszerűsíti okfejtését, akkor a perszonális megosztásra szorítkozik, anélkül, hogy annak alapját, a funkcionális megosztást egyáltalán vizsgálat tárgyává tenné.

A jövedelemmegosztás, a perszonális megosztás kérdésének a funkcionális megosztásról való elválasztásával azonban felvethető a kérdés, hogy az előbbihez valóban feltétlen szükség van-e az utóbbi tisztázására, hiszen a funkcionális megosztás gondolatát, a beszámítási elméletet, a határhaszonelmélet, első ízben *Wieser* építette ki,⁶ holott a jövedelemmegosztással már a klasszikus közgazdaságtan is foglalkozott. *Oppenheimer* tehát előkelő ősökre hivatkozhatnék, amikor a beszámítási elméletet félretolja. *Landauer* is azon a véleményen van, hogy aki a költségelmélet elvi alapján áll, annak számára a beszámítási probléma nem létezik.⁷ Azt hisszük azonban, hogy a súlypont nem azon van, vajjon egy beszámítási eljárást minek nevezünk. Ha a beszámítás, mint eljárás a gyakorlati életben feltalálható, akkor annak valamilyen formában minden olyan elméletbe beilleszthetőnek kell lennie, amely a gyakorlati jelenségek teljes magyarázatára igényt tart és minden olyan elméletben meg kell valamilyen formában lennie, amely a gyakorlati jelenségek magyarázatául oly időn át és oly mértékben elfogadott volt, mint a termelési költségelmélet. Tudvalevő, hogy a határhaszonelmélet a *fogyasztási* javak értékét számítja be az egyes *termelési* javaknak. Nem volt-e a termelési költségelméletnek szüksége arra, hogy a *termelési* javak értékét beszámítsa az egyes *fogyasztási* javaknak? Hiszen nemcsak az az igaz, hogy *egy* fogyasztási jószág előállításához *több* termelési jószágfajtára van szükség. Az is igaz, hogy több termelési jószágfajta *több* fogyasztási jószágot, sőt esetenként több fogyasztási *jószágfajta* is állít elő. Ha tehát a termelési költségelméletet addig a fokig részletezzük és ugyanazokat a finom megkülönböztetéseket tesszük, ameddig a határhaszonelmélet beszámítási elmélete eljutott, akkor a termelési költségelméletben is kapunk egy beszámítási elméletet, mely ellen nem bizonyíték, hogy az a klasszikus közgazdaságtanban kiépítve nem volt és csak csirájában maradt meg. A két beszámítási elmélet közt csak az a különbség, hogy *mást tekin-*

⁶ Über den Ursprung und die Hauptgesetze des wirtschaftlichen Wertes. 1884. S. 170—179, később: Der natürliche Wert. 1889. S. 67—131.

⁷ Grundprobleme stb. S. 187. A szövegünkben kifejtettek igazolásául a klasszikus közgazdaságtan földjáraadékelméletére hivatkozunk. „A földjáraadék nem oka, hanem következménye az árnak.“ Mj ez, ha nem beszámítási tétel?! Még a tiszta munkaértékelmélet se lehet meg beszámítás nélkül, mert különbséget kell tennie a termelési javakban megtestesült és a termelési javakkal összeműködő munka között. Ezért *Sombart* se tudta elkerülni, hogy a maga beszámítási problémájába bele ne ütközzék. Lásd id. művének 235—243. és különösen 236—237. oldalát.

tünk fix értéknek, amiből kiindulhatunk s aminek felosztásából a többi értékeket megkaphatjuk. Pontosán kifejezve *mindig több jószág értékét kell több jószág értéke közt felosztanunk*: induljunk ki akár a *termelési*, akár a *fogyasztási* javak oldaláról. *Beszámítási elmélet tehát csak akkor nincsen, ha a termelési és a fogyasztási javak értékét egyszerre adottnak vesszük*, ami vagy akkor fordulhat elő, ha a beszámítás *már megtörtént*, vagy akkor, ha *a termelési és fogyasztási javak értékének összhangjára súlyt nem vetünk*. Ez az utóbbi pedig elméletileg is, gyakorlatilag is *lehetetlen*. Carl Landauer nagyon szépen mutatja ki, hogy a perszonális hozadékmegosztást gazdaságon kívüli hatalmak intézik s ezek hatását a gazdasági elmélettel felismerni nem lehet. Azért a jövedelemmegosztás tanában is csak az a *gazdaságtanilag* exakt megállapítás, ami a funkcionális hozadékmegosztás tanán, a gazdasági beszámítás elméletén, a gazdasági hatalmak kiegyensúlyozottságán alapszik. Amennyiben ettől eltérés mutatkozik a jövedelemmegosztásban, annak felderítése már nem történhetik a közgazdaságtan, hanem csakis a szociológia segítségével. Ez utóbbinak eredményei pedig a közgazdaságtanban csak mint *kész adottságok*, kívülről meghatározott *adatok* lépnek be.

A funkcionális és perszonális megosztás viszonyát igen sikerülten mélyítette el Landauer⁸ azzal, hogy a hagyományos kérdést: „*Macht oder ökonomisches Gesetz?*“ a sokkal precízebb alternatívával cserélte fel: „*Ausserwirtschaftliche oder wirtschaftliche Macht?*“ A beszámítási elmélet lehetőségét ugyanis Landauer arra alapítja, hogy vajjon a funkcionális megosztás folyamata a perszonális megosztás folyamatától függetleníthető-e s az előbbinek van-e valamilyen autonomiája az utóbbival szemben. Más szóval ez azt jelenti, hogy a gazdaságon kívüli hatalom ütközik-e valamilyen ellenállásba a gazdaságba való beavatkozásánál. Ha igen, akkor az nem lehet a gazdasági törvény, hanem csakis egy másik *hatalom* ellenállása, melyet gazdasági hatalomnak kell nevezni, miután a gazdasági törvények szerint hat. A nem gazdasági hatalomnak ép az a kritériuma, hogy a gazdasági törvényektől eltérő hatást akar elérni. Ha ez neki nem sikerül, ebben nem a gazdasági törvények akadályozzák meg, hanem az a hatalom, amely a gazdasági törvényeknek megfelelően működik. A két hatalom különbségét úgy is ki lehetne fejezni, hogy a *nem* gazdasági hatalom *direkt* hatalom *személyek* felett, míg a gazdasági hatalom csak *dolgok*, gazdasági javak fölött *direkt* hatalom és csupán annál fogva, hogy a javak korlátozott mennyiségben vannak és ezért a javak feletti hatalom indirekt hatalommá válik *személyek* felett is, hatalom *személyek* felett, de ez utóbbi minőségében már *indirekt*

⁸ Grundprobleme stb. S. 3—67.

hatalom. Ez utóbbi megkülönböztetéseinkben mi túlmegyünk valamivel *Landauer* megkülönböztetésének kifejezésein, de azt hisszük, hogy annak szellemével még mindig egyetértésben maradtunk.

A gazdasági és nem gazdasági hatalom különválasztásának lehetősége, a gazdasági hatalom autonómiája teszi lehetségessé, hogy megkülönböztethessük a funkcionális és a perszonális megosztást és a jövedelemmegosztás mélyebb gazdasági alapját megtaláljuk a beszámítás elméletében. De a beszámítás elmélete még ezzel nincs végérvényesen elhatárolva. Az eddigiekkel ugyanis elhatároltuk *előrehaladó* irányban. De ugyanígy elhatárolandó volna *visszamenő* irányban is. Ezt azonban az elmélet már úgyszólván első kifejtése alkalmával elvégezte. A beszámítás fogalmának mélyreható szép tisztázása már *Wicsernél* megtalálható, de nem erről szóló első, hanem második és harmadik munkájában.⁹ *Wieser* kifejti, hogy gazdasági beszámítás alatt nem kell *fizikai* beszámítást érteni, miután a hozadék fizikai felosztása a termelési tényezők között valóban lehetetlen feladat. Ezt a lehetetlen feladatot megoldani nem is szükséges. *Wieser* mint igen instruktív példára, a *jogi* beszámítás elveire hivatkozik, melyek nagyon szépen megmutatják, hogy a fizikai okok és feltételek sorozatából a jogi beszámítás tana *válogat* és fizikailag nélkülözhetetlen körülményeket jogilag mégis lényegteleneknek s így a beszámítás szempontjából elhanyagolhatóknak tekint. A *gazdasági* beszámítás tanára sem vár más feladatot. Ha tehát a jogi beszámítás elvonatkozathatja a maga feladatát a fizikai beszámítástól, akkor ezt a gazdasági beszámításnál is lehetségesnek kell tekinteni. Hogy pedig a gazdasági beszámításnál a fizikai beszámítástól való elvonatkoztatás szükséges, arra nézve kétségtelen bizonyíték a *szabad* javak esete, melyek a termelés folyamatában kétségtelenül és nélkülözhetetlenül közreműködnek, de a gazdasági beszámítás következtlen volna a maga gazdasági jellegéhez, ha a hozadékot nem csupán a *gazdasági* javaknak, hanem egyben a *szabad* javaknak is beszámítaná. Ez a világos állásfoglalása azonban nem tartja vissza *Wiesert* attól, hogy később a tőkekamat eredetének megmagyarázásánál a tőke *fizikai* produktivitását a *gazdasági* produktivitás kiegészítéséül és ellenőrzéséül igénybe ne vegye. Álláspontja tehát legalább is nem egészen következetes. A hibát általában *Wieser* tőkeelméletében szokás keresni és azt kifogásolni, hogy *Wieser* túlnagy engedményt tett a fizikai produktivitásnak azzal, hogy azt a tőkekamat magyarázatához bevonta. Mi a magunk részéről más véleményen vagyunk. Nem ezt az utóbbit hibáztatjuk, amint teljesen a ma-

⁹ Der natürliche Wert. S. 70—79 és 123—124. — Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft. 2. Aufl. 1924. S. 85—86 és 97—100.

gunkévá tesszük azt a megkülönböztetést is, amit *Wieser* a fizikai és a gazdasági beszámítás között tett. Csak abban az egyben nem értünk vele együtt, mintha szükséges volna *elméletben* is tagadni a fizikai beszámítás lehetőségét egyáltalán. *Elvben* mi azt tartjuk, hogy a fizikai beszámítás mindaddig nem lehetetlen, míg sok részből egy egészet lehet összetenni és egy egészet sok részre fel lehet bontani. Mindaddig, amíg a részek és az egész közt csupán *kvantitativ* különbség van (mathematikailag kifejezve $xa = A$), addig a beszámítás nem problematikus. Mihelyt ellenben a részek és az egész közt *qualitativ* a különbség (mathematikailag kifejezve $a + b = c$), akkor a beszámítás mindenestre problematikus, de *csak problematikus*. Azt mondani erre, hogy *lehetetlen*, többnek tartjuk a tudományosan megengedhetőnél.

Ennek a megkülönböztetésnek pedig azért tulajdonítunk jelentőséget, mert nézetünk szerint vannak esetek, amikor a fizikai beszámítás *nem* problematikus, holott ha lehetetlen volna, ilyen esetek elképzelhetők sem volnának. Ilyen esetek azok, ahol a részek és az egész *qualitativ* különbségei dacára a kvalitások legalább egy bizonyos fokig *kvantitativ* különbségekre változtathatók át. A gazdasági beszámítás tárgyai pedig ilyen jellegűek. Ebben a tekintetben ugyancsak *Clarknek* egy igen sikerült megkülönböztetésére utalunk.¹⁰ *Clark* ugyanis különbséget tesz *aktiv* és *passziv* tőkejavak (*active instruments, passive instruments*) között. Az utóbbiak előtérbe helyezésével azt mondhatjuk, hogy a termelés nem más, mint a *passziv* tőkejavak átalakítása. Az *aktiv* tőkejavak pedig, amelyek ezt az átalakítást az emberi munkaerővel együtt elvégzik, egymás közt és a munkaerővel való viszonyukban is egy bizonyos fokig egymást helyettesíthetik. A termelés tehát nem teremtés, nem is egy jószágnak a legvégső elemeiből való összerakása, hanem csak egy adott jószág *átalakítása*. Az átalakítást végző tényezők pedig egymást legalább részben *helyettesíthetik* és hatásuk az adott passziv tőkejószágon rögződik meg. A fizikai beszámítás lehetőségének feltételeit tehát legalább is *elvben meglevőknek* tekintjük.

Ebből most már azt a következtetést vonjuk le, hogy a gazdasági beszámítást még arra való hivatkozással sem lehet problematikussá tenni, mintha a fizikai beszámításon alapulna, mely pedig lehetetlenségre vállalkoznék. Nem akarjuk tagadni, hogy a gazdasági beszámítás igenis a fizikai beszámításon alapszik s a kettőjük közt levő viszony ugyanaz, mint amely fennáll a funkcionális és a perszonális felosztás között. *Exakt* megoldást az egész kérdésre csak akkor érnénk el, ha a fizikai beszámítás nem maradna *problematikus*. Amíg ez nincs meg,

¹⁰ Distribution stb. pp. 272—273.

addig a beszámítási elmélet eredményei csak *hipothetikusok*, de azért még nem értéktelenek. A fizikai beszámításnak nincsenek hipothetikus eredményei sem, de csak azért, mert a fizikai beszámításnak csak annyiban van jelentősége, amennyiben egy továbbmenő beszámítási elméletnek alapjává válik. Ebben az esetben pedig a fizikai beszámítás csak *közbenső* eredményekig juthat el, míg a *végső* eredményt már a továbbmenő beszámítási elmélet, tehát a mi esetünkben a gazdasági beszámítás elmélete adja meg.

Arra nézve, hogy a gazdasági beszámítás elmélete a fizikai beszámítással nem azonosítható, klasszikusnak mondható *Wieser* fejtegetése. De ebből még nem következtethető, hogy a gazdasági beszámítás a fizikai beszámítás alapulvétele nélkül meg lehet. *Landauer* mondja:¹¹ „Besteht keine physische Kausalität, dann ist jede Zurechnung unzulässig; denn nur jene Momente können unter irgendeinem Gesichtspunkt als relevante Bedingungen des Erfolges gelten, die zunächst einmal Bedingungen sind.“ A mi tételünk igazolásához nekünk *Landauernek* ez az engedménye elegendő.

A *gazdasági* beszámításnak a *fizikai* beszámítástól való elkülönítésével megkaptuk előbbinek azt a *visszamenőleg* való elhatárolását is, amelynek megfelelő *előrehaladó* elhatárolását a *funkcionális* megosztásnak a *perszonális* megosztásból való elhatárolása szolgáltatta.

Magának a gazdasági beszámítás elméletének részletkérdéseibe itt be nem bocsátkozhatunk. Ebben a tekintetben utalunk azokra a standard-munkákra, amelyek ezekkel a részletekkel foglalkoznak.¹² Néhány megjegyzést azonban tehetünk.

¹¹ Grundprobleme stb. S. 82—83.

¹² *Menger*: Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. 2. Aufl. 1923. S. 155—158. — *Wieser*: Über den Ursprung und die Hauptgesetze des wirtschaftlichen Wertes. 1884. S. 170—179. — *Wieser*: Der natürliche Wert. 1889. S. 67—131. — *Wieser*: Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft. 2. Aufl. 1924. S. 82—91. — *Böhm-Bawerk*: Grundzüge der Theorie des wirtschaftlichen Güterwerts (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. N. F. 13. Bd. 1886. S. 56—74.) — *Böhm-Bawerk*: Kapital und Kapitalzins. 4. Aufl. 1921. II. Abt. I. Bd. S. 206—224 és II. Abt. II. Bd. S. 127—161. — *Schumpeter*: Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie. 1908. S. 241—259. — *Clark*: The Distribution of Wealth. 3d ed. 1908. (legutolsó kiadás 1923.) — *Wicksell*: Vorlesungen über Nationalökonomie auf Grundlage des Marginalprinzipes. I. Bd. 1913. S. 166—207, 211—232, 238—252 és 264—277. — *Landauer*: Grundprobleme der funktionellen Verteilung des wirtschaftlichen Güterwertes. 1923. — Hazai irodalmunkban kitünő tájékoztatást nyújt *Heller* Farkasnak a Magyar Tudományos Akadémia pályadíjával kitüntetett munkája: A határhaszon elmélete. 1904. Csak kár, hogy e kiváló munkának az újabb kutatások figyelembevételével és így különösen *Clark* megosztási elméletével kiegészített második kiadását mindmáig nélkülözzük. *Heller* Farkas rendszeres nagy munkájának (Közgazdaságtan I. köt. 3. kiad. 1925.) 21. §-ában foglalkozik a termelési javak értékelésével és a beszámítási elmélettel, de az adott keretben ily részletkérdésre nézve csak egészen általános tájékoztatást nyújthat.

A gazdasági beszámítás elméletének három főkérdése van. Az egyik *nem helyettesíthető* egyfajta használhatóságú termelési javak értékbeszámítása egymás közt, a másik *helyettesíthető* többfajta használhatóságú termelési javak értékbeszámítása egymás közt, végül a harmadik az az eset, amikor *helyettesíthető és nem helyettesíthető* termelési javak vannak együtt egy termelési folyamatban és köztük kell a hozadék értékét felosztani. A helyettesíthető javakat *Wieser költségjavaknak* nevezte és ezek értékbeszámítása tekintetében az ő munkássága a legértékesebb, *Wieser* a sokféle használhatóságú javak értékét egy egyenletrendszerrel tartja meghatározhatónak. A nem helyettesíthető javak értékbeszámítása tekintetében azonban *Böhm-Bawerknek* köszönhetünk többet, aki ezeket először is a helyettesíthető javaktól különíti el, azután alternatív értékelést alkalmaz. A *Wieser* és *Böhm-Bawerk* elméletében rejlő egészséges gondolatok és helyes elvek összeegyeztetése tekintetében viszont *Landauernek* vannak nagy érdemei. Ugyancsak ő neki köszönhetjük, hogy a *Clark*-féle beszámítási elméletet az osztrák iskola beszámítási elméletével szerves kapcsolatba hozta. Igaza van *Landauernek* abban, hogy *Clark* elmélete *túlmege* az osztrák iskolán, már problémájánál fogva is, mely a közös hozadéknak a *munka* és a *tőke* közt való felosztásra irányul. Nincs terünk itt arra, hogy *Clark* elméletét részletes bírálatnak vehessük alá. Ebben a tekintetben most megjelent könyvünknek¹³ 22. §-ára és különösen az ehhez fűzött jegyzetekre utalunk.

Rá kell még mutatnunk arra, hogy *Landauer* a határhaszonelmélet tanait egy új fogalommal is gyarapította. Ez: a *negatív komplementaritás* fogalma.¹⁴ Ez alá *Landauer* azokat az eseteket foglalja, amikor két jószág együttléte ezek értékét nem fokozza, hanem csökkenti és mint a gyakorlati életnek idevágó tipikus esetét a készletben levő egynemű javak egységeinek értékcsökkenésére hivatkozik. De kétségbe vonható, hogy a beszámítás tanai erre az esetre kiterjeszthetők-e. Joggal felvethető ugyanis, hogy itt hiányzik az az érték, amely a készlet egységei között felosztandó. Mi a magunk részéről ellenben ehelyett a kifogás helyett egy másikkal állunk elő. Ha ugyanis alkalmazható a beszámítás elmélete a készletben értékcsökkenést szenvedő jószágegységekre s ha kell egy értéknek lennie, amelyből az egységeknek valamit be kell számítani, vagyis kell egy értéknek lennie, amely felosztásra kerül: ez csak a készlet *összértéke* lehet. Az érték pedig, amelyet ebből a felosztási műveletből minden jószágegységre kapunk: *átlagérték*. Azzal tehát, hogy *Landauer* a beszámítási elméletet a készletben lévő javakra is kiterjesztette, elhagyta a *határhaszonelmélet* területét.

¹³ A határhaszonelmélet bírálata. 1927.

¹⁴ Grundprobleme stb. S. 101—112.

lut össztermelékenység egyenlő lesz az ABCD területtel. Ebből az összmennyiségből azonban a munka effektív termelékenysége csak a DC magasságában húzott CE vízszintessel lefelé lehasított rész. A C pont ugyanis az egyedül, ahol a tőke termelékenysége 0 s így a DC magasságból megkaphatjuk a munka termelékenységét. A *munka* effektív vagy specifikus össztermelékenysége tehát csak az AECD terület s a *munkabér* magassága a DC magasság. Ami pedig az AECD terület lehasítása után az ABCD területből marad, vagyis az EBC terület a *tőke* effektív vagy specifikus össztermelékenysége. Arra ellenben, hogy mekkora a *tőkekamat* magassága, ez az ábra felvilágosítást nem nyújt.

Clark most már megfordítja a példát. Az AB magasság adott munkamennyiség lesz, az AD vízszintesen fokozatosan a tőkét szaporítja. Ha most már a tőkemennyiség szaporodása a D pontot eléri, az abszolút össztermelékenység megint az ABCD területtel lesz egyenlő, de a DC magasság nem a munkabér, hanem a tőkekamat magasságát fogja megadni s az AECD terület most a *tőke*, az EBC terület pedig a *munka* specifikus össztermelékenységét fogja megmutatni. *Ebben* az ábrában tehát viszont a *munkabér* magasságára nem fogunk felvilágosítást kapni.

Most megjelent könyvünk¹⁷ 22. §-ában és a hozzáfűzött jegyzetekben kimutathatónak véljük, hogy *Clark* termelékenységi fogalmai egyáltalán átlagértékfogalmak. Szembeötlően mutatja ezt ábránk akkor, ha a fenti két eset két megoldatlan kérdését vizsgáljuk. Mekkora az első esetben a *tőkekamat*, mekkora a második esetben a *munkabér* magassága? Határértékelés szerint mindkettő 0 volna, mert hiszen a határértékpont az első esetben a tőkekamat, a második esetben a munkabér számára a C pont, amelyben pedig a tőke, illetve a munka termelékenysége 0. Átlagértékelés szerint ellenben kifogástalan megoldás adódik, mert az első esetben a tőkekamat, a második esetben a munkabér magassága a CC' magasság. Az E'C' vízszintes megfelel annak a követelménynek, hogy a *tőkekamat* magassága végig egyenlő, az EE'C'C terület pedig megfelel annak a követelménynek, hogy az EBC területtel egyenlő, vagyis a CC' magasság kifejezője annak, hogy mennyi tőkekamat esik az AB tőkemennyiségnek arra az egységére, amelyet a tőkemennyiségnek a munkaegységek számával való elosztásából nyerünk. Ebből pedig a tőkekamatot bármilyen tőkeegységekre átszámíthatjuk. Ugyanez az eljárás, ha most már a tőke és tőkekamat helyébe a munkát és *munkabért* tesszük, vagyis átlagértékeléssel a *Clark* konstrukciójában mutatkozó hézag kitölthető és az ábra mindkét esetében úgy a munkabér, mint a tőkekamat egyaránt kiszámítható.

¹⁷ A határhaszonelmélet bírálata.

Tekintettel a *Clark* konstrukciójával kapcsolatban *Hobson* és *Carver* közt a *Journal of Political Economy* 1904. és 1905. évi számaiban lefolyt vitára¹⁸ hangsúlyoznunk kell, hogy a mi átlagértékelésünk nem felel meg a *Carver average productivity*-jének, mely az ábrában a DC' magassággal egyezik. Ennek a magasságnak mi sem tulajdonítunk semmi jelentőséget. Minket csak a két elkülönített DC és CC' magasság érdekel.

Ezek előrebocsátása után visszatérhetünk *Landauer*hez. *Landauer* először is nem az AB magasságból, hanem egy az A'B'BA területnek megfelelő téglalapból indul ki, mely egy földterület termelékenysége az A'A munkával. Ez a kiegészítés a képet feleslegesen bonyolítja, azért ettől a téglalaptól a továbbiakban eltekintünk, amivel nem teszünk mást, mint ragaszkodunk az eredeti *Clark*-féle konstrukcióhoz. *Landauer* most már három esetet különböztet meg az ábrával kapcsolatban. Először csak *csökkenő termelékenység* mellett akarja a megoszlás eredményét vizsgálni, másodsor csak a javak szaporodásával *csökkenő hasznosságot* veszi figyelembe, harmadszor pedig *mindkettőt* egyszerre. Mondani sem kell, hogy *Clark* konstrukciójára csak a *harmadik* eshetőség illik rá, hiszen ő a csökkenő termelékenységgel mindjárt a bér és kamat alakulását is összeköti, tehát nála a csökkenő termelékenységben implicite a csökkenő hasznosságnak is benne kell lennie. A csökkenő termelékenység és a csökkenő hasznosság viszonyára nézve viszont utalhatunk *Schumpeter* találó megjegyzésére,¹⁹ hogy a kettő egymást fokozza, vagyis elkülönítve is ugyanolyan irányú görbét adnak, mint együttesen és csak az elhajlás fokában lehet köztük különbség. De *Landauer* eljárása miatt fontos arra figyelniünk, hogy a három görbe között milyen viszony áll fenn. Ha egy görbe ismeretlen, az a másik kettőből kiszámítható, de egyetlenegy másikat se számíthatunk ki, ha csak egy görbét ismerünk. A csökkenő termelékenység és csökkenő hasznosság egymástól elkülönített két részgörbét úgy kellett volna *Landauernek* megszerkesztenie, hogy azok a BC" vízszintestől külön-külön is elhajolva a *Clark* közös görbéjében, mint annak két eleme egyesültek volna

Landauer különben a variábilis termelési tényezőnek infinitezimális egységekkel való szaporítását irreálisnak tekinti. Ez pedig nem fér össze azzal, hogy másodlagosan mégis görbét szerkeszt és görbékről beszél. Az infinitezimális egységek ellen való állásfoglalásával összhangban van, hogy lépcsőzetesen eső téglalapokkal növeli az abszolút össztermelékenységet, amint a variábilis termelési tényező egységeit szaporítja. De

¹⁸ Lásd *Landauernél* Grundprobleme stb. S. 161—182.

¹⁹ Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie. 1908. S. 229—230.

jogosulatlan, ha a téglalapok mentén a BC görbének megfelelő vonalat húz s lépcsőzetes határvonala helyett ezt tekinti határvonalnak.

Landauer konstrukciójának felsorolt hibái a *Clark* ábráitól való eltérésekből erednek. Ez eltérések azonban termékenyek is. *Landauer* megrajzolja az össztermelékenység átlagszintjét (ami ábránkban az E'C' vonal) s az abszolút átlagtermelékenységet helyesen a DC' magassággal azonosítja. De mivel a C' pontot a B ponttal összeköti s ezáltal egy *fiktív* határvonalat kap, később már úgy beszél a C' pontról, mintha az nem átlagértékpont, hanem határértékpont volna²⁰ s azt hiszi, hogy a C' pontból kiindulva a határértéket kumulálja, holott *átlagértékkel* operál. Mi több, a *fiktív* határvonal később még összértékvonal is lesz! (A 176. oldalon.)

Három ízben, három helyen találtunk tehát *Landauer* elméletében olyan gondolatmenetre, amely következetesen végiggondolva, *túlvezet a határértékelméleten és egy átlagértékelés csiráit tünteti fel.* Ennek azért tulajdonítunk jelentőséget, mert most megjelent könyvünkkel ép az átlagértékelés elveit s az átlagérték fogalmát igyekezzük kiemelni a határhaszonelmélet belső harcaiból, valamint a *Clark*-féle elmélet logikai hézagaiból. *Landauer* elmélete egyrészt a *Wieser* és *Böhm-Bawerk*-féle módfelett termékeny kontroverziákban edződött meg. Ezekben a vitákban mindkét félnek volt valami igaza s az összeegyeztetés nézetünk szerint a *határhaszonelmélet talaján nem lehetséges.* Azért *Landauernek*, amint ezzel az összeegyeztetéssel próbálkozott meg, nézetünk szerint szükségképen olyan irányokba kellett eltolódnia, amelyek az átlagértékelés felé vezetnek. Nem járhatott viszont más eredménnyel *Landauerre* nézve a *Clark* elméletének nyomon követése sem, mely már magában véve is *átlagértékelés a határértékelés fogalmai mögött.* Ez álláspontunk további igazolására ellenben már többször említett könyvünkre kell utalnunk.

Neubauer Gyula.

²⁰ Grundprobleme stb. S. 162—164 helyes és 171—172 hibás termino-

F1009